

کارکرد هنری آیات و احادیث در شعر معاصر

فاطمه نیروی آغمیونی

www.ketab.ir

زمستان ۱۴۰۰

نشر زرین اندیشمند

سرشناسه	: نیروی، فاطمه، ۱۳۶۰ -
عنوان و نام پدیدآور	: کارکرد هنری آیات و احادیث در شعر معاصر / فاطمه نیروی .
مشخصات نشر	: تهران: زرین اندیشمند، ۱۳۹۹ .
مشخصات ظاهری	: ۲۱۸ ص.
شابک	: ۹۷۸ - ۶۲۲ - ۷۵۹۱ - ۰۷ - ۱
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
عنوان دیگر	: قرآن در ادبیات فارسی
موضوع	: Qur'an -- *In Persian literature
موضوع	: شعر فارسی - تاثیر حدیث
موضوع	: Persian poetry -- *Influence of hadiths
موضوع	: احادیث در ادبیات فارسی
موضوع	: Hadith in Persian literature*
رده بندی کنگره	: ۳۴۴۲PIR
رده بندی دیویی	: ۰فا۸ / ۹۳۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۷۴۴۴۴۷۴
وضعیت رکورد	: دیویی

نشر زرین اندیشمند

دفتر مرکزی: خیابان انقلاب، ما بین خیابان دانشگاه و ایوریجان، ساختمان فروردین، طبقه ۵، واحد ۱۹

شماره تماس: ۰۶۶۱۷۶۰۱۲ - ۰۹۹۰۵۴۴۵۰۰۶

وب سایت: Andishmandpub.com - پست الکترونیکی: Andishmand.pub@gmail.com

کارکرد هنری آیات و احادیث

در شعر معاصر

فاطمه نیروی آغمیونی

❖ نوبت چاپ: اول ۱۴۰۰ ❖ شمارگان: ۵۰۰ نسخه ❖ ناشر: نشر زرین اندیشمند

❖ صفحه آرا / ویراستار: سکینه ایزانلو ❖ طراح جلد: مینا حبیبی

شابک: ۹۷۸ - ۶۲۲ - ۷۵۹۱ - ۰۷ - ۱

بها: ۶۴۰۰۰۰ ریال

حق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

فهرست

۹	 مقدمه
۱۳	 معنا و مفهوم قرآن
۱۳	 معنای کلمه‌ی قرآن
۱۴	 بلاغت قرآن کریم
۱۶	 منظور از بلاغت قرآن چیست؟
۲۱	 معنا و مفهوم حدیث در لغت
۲۱	 تعریف حدیث در لغت
۲۲	 معنا و مفهوم شعر
۲۲	 شعر چیست؟
۲۳	 شیوه‌ها و گونه‌های اثرپذیری شعر از قرآن و حدیث
۲۳	 شیوه‌ها و گونه‌های اثرپذیری از قرآن
۲۳	 اثرپذیری واژگانی
۳۰	 اثرپذیری گزارهای
۳۳	 اثرپذیری گزارشی
۳۶	 اثرپذیری الهامی - بنیادی
۳۹	 اثرپذیری تلمیحی
۴۱	 اثرپذیری تأویلی
۴۳	 اثرپذیری تطبیقی
۴۵	 اثرپذیری تصویری
۴۵	 اثرپذیری ساختاری - سبکی
۴۷	 اثرپذیری شیوه‌های
۴۷	 اثرپذیری چند سویه

نگاهی گذرا به زندگی و آثار قیصر امین پور	۵۰
آثار قیصر امین پور به ترتیب سال	۵۱
مختصری از معرفی آثار	۵۱
تأثیرپذیری قیصر امین پور	۵۲
نگاهی گذرا به زندگی و آثار محمدرضا شفیعی کدکنی	۷۸
مختصری از معرفی آثار	۷۹
تأثیرپذیری محمدرضا شفیعی کدکنی	۸۱
نگاهی گذرا به زندگی و آثار محمدعلی بهمنی	۱۲۲
آثار محمدعلی بهمنی به ترتیب سال	۱۲۳
تأثیرپذیری محمدعلی بهمنی	۱۲۴
نگاهی گذرا به زندگی و آثار حسین منزوی	۱۴۱
آثار حسین منزوی به ترتیب سال	۱۴۱
تأثیرپذیری حسین منزوی	۱۴۳
نگاهی گذرا به زندگی و آثار امیر هوشنگ ابتهاج به الف سایه)	۱۸۳
آثار هوشنگ ابتهاج به ترتیب سال	۱۸۴
تأثیرپذیری هوشنگ ابتهاج	۱۸۵

مقدمه

«قرآن مجید کتاب دینی ما است، معانی و مفاهیم آن در طول چهارده قرن از جهات مختلف در حیات فردی و اجتماعی ما تأثیر پنهان و آشکار نهاده است. چنان که امروزه نمی‌توان جنبه‌ای از جنبه‌های گوناگون زندگی مسلمانان را یاد کرد که قرآن کریم و معانی والای آن به نحوی مستقیم یا غیرمستقیم، در آن تأثیری نداشته باشد» (جلد ۱، ۱۳۷۹: ۱۱).

«تصویر هنری در قرآن به سبک موضوع، مواد تشکیل دهنده و کارکردهای آن متمایز است. تصویری است سرشار از اندیشه‌های دینی اما این سرشاری از اندیشه‌های دینی در ساخت هنری آن تأثیرگذار نیست بلکه ساخت هنری آن ابزار برگزیده و برتر برای بیان اهداف متعدد دینی به‌شمار می‌آید».

به همین خاطر تصویر قرآنی کارکرد هنری و کارکرد دینی را در یک بافت یکپارچه گرد هم می‌آورد که در بیان قرآنی مورد نظر است، چون خداوند از خلال ساخت هنری قرآن در پی تحقق بخشیدن هدف دینی، که همان اعجاز آن مدنظر است. همان‌گونه که اعجاز الهی در هستی، زندگی و انسان قابل ملاحظه است به صورت پدیده‌ی قابل خواندن یعنی قرآن کریم نیز قابل مشاهده است.

کارکردهای تصویر قرآنی با هم درآمیخته و بر روابط میان یکدیگر تکیه دارند تا ساخت تصویری واحدی را تشکیل دهند. هرچند که نظام‌ها و روابطی که اجزای آن را به هم مرتبط می‌سازد متعدداند. این همان چیزی است که به ویژگی‌های زیباشناختی یا هنری آن می‌افزاید» (سیدی، ۱۳۸۷: ۴۸۹).

«تصویر قرآن با ساخت‌ها و کارکردهای خود یک ساخت واحد به نظر می‌آید که بر نظام‌ها و قوانین متعدد استوار است و همان چیزی است که شکل کامل را در نهایت به آن می‌بخشد. این نظام دقیق و نظام‌مند بین اجزای تصویر و کارکردهای آن، شبیه نظام هستی در ساخت و نظام‌مندی آن است. این به اجزای تشکیل دهنده‌ی آن باز می‌گردد و این اجزا محکوم به نظام قوانین و روابط نظام‌مند هستند که با هم تعامل دارند تا شکل نهایی این ساخت را ایجاد کنند.

تصویر در قرآن بر همین نظام در ساخت کامل آن و ادای کارکرد دینی آن تکیه دارد، چون قرآن کلام خداوند است که هستی، زندگی و آدمی را طبق نظام‌های متعدد یا قوانین نظام‌مند بنا کرده است. این چنین است تصویر در ساخت و کارکرد آن که بر نظام روابط یا قوانین به وجود آورنده‌ی آن تکیه دارد.

این تصویر از روابط جزئی حروف تشکیل دهنده‌ی کلمات آغاز و سپس در روابط کلمات در جمله‌ها گسترش می‌یابد و آنگاه در نظام جمله‌ها و هماهنگی آن با معنا و بافت کلی ادامه می‌یابد تا به ساخت نهایی تصویر از حیث ساختار و کارکرد می‌رسیم.

آنچه که درباره‌ی اعجاز هستی، زندگی، و انسان پنهان در نظام روابط - برای تحقق کارکردها گفته می‌شود، درباره‌ی تصویر هنری در قرآن نیز گفته می‌شود. اما عناصر ساخت در تصویر هنری، غیر از عناصر ساخت در هستی، زندگی و آدمی است هرچند که نظام همان نظام است چون سرچشمه‌ی همه‌ی آن‌ها واحد یعنی خداوند است» (همان، ۱۳۸۷: ۴۹۰).

«آشنایی مسلمانان با قرآن و وجوب قرائت آن باعث شد تا از همان آغاز بنای شعر، مفاهیم قرآن نیز در آن راه یابد. تأمل نشان می‌دهد که شیوه‌ی استفاده‌ی شاعران از مفاهیم یکسان نیست، میزان استفاده و حتی آیات مورد استفاده در دیوان هر شاعر متغیر است. اگر بنا باشد که برای هریک از صناعات ادبی: اشاره، تلمیح، استعاره، مجاز، کنایه، ایهام تناسب و... که در کتاب‌های ادبی مطرح است، شاهی ارائه شود، بی‌تردید از میان آثارچندین شاعر دفترها برخواهد آمد و هنوز حق مطلب ناتمام خواهد ماند» (همان، ۱۳۸۷: ۲۷۹).

تأثیر قرآن و حدیث در ادب فارسی نیز نکته‌ای است که نمی‌توان از آن چشم پوشید. چرا که در آثار شاعران گذشته نیز این تأثیر به‌طور محسوس دیده می‌شود. این تأثیر شگفت نه تنها در متون نظم ادب فارسی، بلکه در متون نثر نیز نمایان بوده و نقطه‌ی قوتی برای این‌گونه آثار است.

در شعر شاعران معاصر نیز می‌توان این اثرپذیری را مشاهده کرد. تاکنون تحقیق کاملی درباره‌ی کارکرد هنری و تأثیر قرآن و حدیث در شعر شاعران معاصر صورت نگرفته است. پس بر آن شدیم که به بررسی، کارکرد هنری و تأثیر قرآن و حدیث در شعر تنی چند از شاعران معاصر از جمله: محمدرضا شفیعی کدکنی، قیصر امین‌پور، حسین منزوی، هوشنگ ابتهاج و محمدعلی بهمنی پردازیم.

اگرچه در برخی کتاب‌ها اشعاری از این شاعران در کنار آثار دیگران بررسی شده و مقالاتی در این زمینه نوشته شده است اما تاکنون اثری از کارکرد هنری آیات و احادیث در اشعار آنان پدید نیامده است. از جمله‌ی این مقالات می‌توان به بررسی بینا متنی قرآن کریم و شعر قیصر امین‌پور، تأثیر قرآن کریم بر ادبیات منظوم معاصر فارسی و انواع تلمیح در غزل‌های حسین منزوی و سیمین بهبهانی و ... اشاره کرد.

شاعران پیشین از قرآن کریم و حدیث مانند بسیاری از کارکردهای هنری از جمله تشبیه و تمثیل و استعاره و ... بهره‌های فراوانی گرفته‌اند و شاعران معاصر نیز در پیروی از همین سبک و سیاق به گذشتگان اقتدا کرده و با توجه به جو اجتماعی، سیاسی و اقتصادی زمان خود به بهره‌گیری از این آیات احادیث و روایات پرداخته‌اند. از آنجایی که کتب مختلفی درمورد تأثیر قرآن و حدیث تألیف شده، شیوه‌های گوناگونی نیز از این تأثیرپذیری ذکر گردیده است و سعی بر این است که از کامل‌ترین طبقه‌بندی تأثیرپذیری قرآن استفاده گردد که به‌نظر نگارنده‌ی این سطور طبقه‌بندی در کتاب تجلی قرآن و حدیث در شعر فارسی از دکتر سید محمد راستگو، در مورد شیوه‌های این اثرپذیری صورت گرفته، بیش از هر دسته‌بندی می‌تواند بیانگر شیوه‌ی شاعران فارسی، در این زمینه در نظر گرفته شود.

برای آشنایی با تأثیراتی که قرآن و احادیث در ادبیات فارسی برجای گذاشته‌اند، لازم است معروف‌ترین و متداول‌ترین آثار کتاب خدا که قرآن است را بشناسیم تأثیراتی که آیات و احادیث به صورت‌های مختلف: تلمیح، تمثیل، بر قصه‌های منظوم و مثنوی شعرا و نویسندگان ایرانی و فارسی زبان گذاشته‌اند آشنا شویم.

قرآن این کتاب بزرگ آسمانی و احادیث نبوی تأثیرات فراوانی بر نوشتار مسلمانان داشته است. یکی از بارزترین این موارد تأثیر آن دو بر سروده‌های شاعران و نوشته‌های نویسندگان و دبیران است و همه می‌دانند که بسیاری از ابیات و عبارات این بزرگواران را «اشاره»، «تلمیح»، «اقتباس»، «تضمین» «تحلیل آیات»، «قصص» و «تمثیل»‌های گوناگون این کتاب مبین و سخنان پیامبر و معصومین تشکیل می‌دهد.

امروزه بررسی قرآن و حدیث در ادبیات فارسی فقط به حل و درج و اقتباس و تضمین خلاصه نمی‌شود چرا که صرف اقتباس، نشان دهنده‌ی همه‌ی هنرهای شاعر و نویسنده در بهره‌مندی از قرآن و حدیث نیست. اگر بپذیریم که گونه‌های اخذ و درج آیات و احادیث در آثار ادبی می‌تواند تنوع داشته باشد و باز اگر بپذیریم که برخی تأکیدها و ظرافت‌ها در برخورداری از زیبایی‌های ذاتی آیات و احادیث و نقش زدن این پسندیدگی در اثر ادبی می‌تواند جلوه و جمال نوشته و سروده را دیگرگونه به نمایش بگذارد می‌توان گفت که کاربرد آیات و احادیث نزد شاعران با هدف خاصی صورت می‌گیرد. بررسی این اهداف و اغراض تعیین محمدرضا شفیعی کدکنی، قیصر امین‌پور، محمدعلی بهمنی، حسین منزوی، هوشنگ ابتهاج پژوهش خود را به انجام می‌رسانیم. امید است با ارزیابی، طبقه‌بندی و تحلیل داده‌ها بتوان به میزان ظریف نگری هر یک از شاعران در کاربرد آیات و احادیث دست یابیم.